

Tíðargreinin verður skrifað av skiftandi fólki, sum ikki dagliga eru knýtt at blaðnum. Evnini eru ymisk, men viðgera øll okkurt evni, sum er viðkomandi fyri tíðina júst nú.

Magnus Gaard
lívfrøðingur

Um hvørsmansrætt, náttúrufr

Robinson paradoksið og politikkur um tilveruna

Viðagitnu orðini hjá René Descartés (1596-1650) eg hugsi, alto so eri eg og hansara skilgreining av menniskjanum í sál og likam hava, meira enn nógv onnur speki, merkt vesturlenska hugsan líka síðan.

Náttúruvísindi finga við tvíbýtinum ímillum sál og likam frið at kanna meira mekanisku síðurnar av lívinum - sálin sást jú ikki undir sjóneykuni kortini. Hana kundu prestar og heim-spekingar so taka sær av.

Menningin, sum tey empirisku náttúruvísindini settu í gongd, hevur verið eyðsæð síðani. Sjálv um sálin ikki var tað, sum náttúruvísindini kannaðu, so var lítil ivi kortini um, at hon var har onkustaðni, serliga í okkum – kanska ikki so nógv í náttúruni.

Tvey rák eru beinleiðis avleiðingar av hesum hugsunarháttinum. Annað er øll tann tøkniliga menningin, sum gav okkum verkfrøði, ídnaðarkollvelting og veldigar maskinur at gera upprunaskóg til landbúnaðarlendi og timbur. Hitt er, at einstaklingurin fær eina nýggja støðu í tanka og samfelag. Individualisma kundu vit eisini sagt. Ein samfelagslig gongd frá rættindum og skyldum knýtt at slekt og stætt til rættindi knýtt at einstaklinginum í nógv størri mun.

Í búskaparfrøði og politiskum ástøði verður einstaklingurin eisini snúningsásin, og tað er grundleggjandi í allari hugsan. Um tað er liberalismur hjá Adam Smith (1723-1790), har sum einstaklingurin bara skal hava frið at virka og selja sínar vørur og sítt arbeiði á einum marknaði, ella arbeiðarin hjá Karl Marx (1818-1883) ella yvirmenniskjað hjá Friedrich Nietzsche (1844-1900), so hava allar hugsjónirnar í nýggjari tíð hesa individualismuna í felag. Hvussu skal samfelagið skipast, so vit øll fáa tað best møgult?

Franski tilveruspekingurin Francois Flahault hevur eina rættiliga beinrakna lýsing og kritikk av hesum og støðuni, vit sum menniskju og samfelag eru í. Kritikkurin tekur støði í skaldsøguni um Robinson Crusoe hjá Daniel Defoe frá 1719 um tann ultimativa einstaklingin, sum klárar seg á eina oydnari oyggj. Tað er bara maðurin og náttúran.

Og alt er har. Øll tingini hann hevur brúk fyri, so hann klárar seg. Í 1776, góð 50 ár seinni, kemur viðagitna verkið hjá Adam Smith Wealth of Nations út. Um einstaklingurin bara fær frælsi at virka og selja sínar vørur á einum fríum marknaði, so verður alt betur fyri okkum øll. Hetta er tann sama individualisman,

» Er tað ikki nógv betur at gagnnýta náttúruna, forvinna pening og realisera tey virðini, sum støðugt økti eftirspurningurin skapar í náttúruni?«

Robinson Crusoe umboðar. Einsamalla individið sum grundleggjandi kategori. Og av øllum teimum stóru politisku hugsjónunum í nýggjari tíð, er kapitalisman tann formurin fyri politiska individualismu, sum framvegis myndar samfeløgini stórt sæð allastaðni. Har er onki annað boð í lútuni, og trupulleikarnir við verandi samfelagsskipan saman við altjóðagerð og tøkniligari menning hevur eyðsýndar avbjóðingar við sær.

Og tað er her, at franski tilveruspekingurin hevur eitt áhugavert íkast.

Grundað á nýggjar sannroyndir úr sálarfrøði, lívfrøði og málfrøði kemur hann við einum boði, sum er at venda heilt aftur til røturnar í vesturlenskari heimspeki. Tá ið menniskjað mentist sum slag í Afrika fyri 350.000 árum síðan, so mentist eitt samfelag fyrst. Tann stóri heilin er sjálvandi tað anatomiska prógv við upp á Homo Sapiens, sum sæst í aldursgreinadum beinagrindum. Men alt tað kognitiva, sum gekk fyri seg í heilanum, hevur eisini aðrar fyritleytnir enn bara tær anatomisku. Allir tankarnir um náttúruna, hini menniskjuni og deyðan

hava samfelagið sum fyritleytnir. Stutt sagt, so er heldur provokerandi tesan, at samfelagið kom fyrst, so kom menniskjað Homo sapiens. Fyritleytnir fyri at vera til er hini!

Robinson Crusoe er fake, og veruleikin er meira líkur barnabókini Páll púra einsamallur. Dreymurin um allar møguleikarnar uttan hini bleiv til eina maru.

Hjá Flahault er loysnin at royna at fáa eina politiska dagsskrá og búskaparfrøði, sum ikki bara er um at hava, fáa, eiga og býta um, men um at vera eisini. Eg hugsi alto so eri eg, skal viðkast til eg hugsi, alto so eri eg - saman við hinum.

Ogn, skyldur og rættindi

Tað er nú onki forgjört í at eiga og heldur ikki í ognarrættinum. Tað er heldur onki forgjört í at býta um ella keypa og selja á einum fríum marknaði. Tað er heilt grundleggjandi í einum rættarsamfelag. Men hvussu skulu vit skipa okkum við lóggávu, tá tað snýr seg um tey virðini, sum eru ring at gera upp í pengum, ella sum vit sum fólkaraði velja ikki at gera upp í pengum.

Hvørjar skyldur og hvørji rættindi hava vit í náttúruni? Tað eru spurningar, sum hava eina peningaliga tingsliga síðu, men sum als ikki einans kunnu gerast upp í býtivirði!

Skyldur – náttúruvernd

Fuglafrøðingurin Sir Peter Scott, sum stovnaði WWF í 1961, skrivar í Cosmos Magazine í 2010:

“You know, when we first set up WWF, our objective was to save endangered species from extinction. But we have failed completely; we haven’t managed to save a single one. If only we had put all that money into condoms, we might have done some good.”

Hugstoytt, men satt. Tí tað hevur ikki gingið væl við náttúruvarðveitslu og friðing síðan 1961. IPBES gav í 2019 út eina samlaða meting av støðuni, sum bygd á rættiliga umfatandi gransking og eina ørgrynna av útgávum. Og niðurstøðan er púra greið hjá teimum: Ein heil millión ymisk sløg eru hött í heiminum. Amazonas-regnskógurin stendur í ljósum loga, og búðini hjá orangutangum á Borneo hvørva skjótt, tí McDonalds og aðrar fastfood-handilsketur skulu hava meir og meir lendi til pálmaoljuna, tey steikja síni kips í.

Í Føroyum var ongin lóggáva á friðingarøkinum áðrenn 1970, tá vit sum tað síðsta Norðurland 1970 var um landbúnað, seyð, mark og girðing

Men hvør er grundhugsjónin handan náttúrufriðingar? Hví skulu vit friða nakað sum helst? Er tað ikki nógv betur at gagnnýta náttúruna, forvinna pening og realisera tey virðini, sum støðugt økti eftirspurningurin skapar í náttúruni?

» Friðað varð fyri at geva fólki atgongd til náttúruna. Tað eru tvær síður av somu mynt - friðingin og hvørsmansrætturin«

Tað liggur nærmast í øllum friðingarproblematikkunum at vera afturhaldandi, og tað hevur eina søguliga grund. Tá ið náttúruvísindi fara frá at vera ein máti at blíva klókari upp á náttúruna til verkfrøði, hevur hetta risastórar avleiðingar fyri samfeløg og náttúru. Við tankunum um ta ósjónligu hondina hjá Adam Smith øðrumegin og náttúruvísindaligu grundaðu verkfrøðina hinumegin er ikki ringt at ímynda sær allar fyrimunirnar fyri fólk og tann búskaparvøksturinum, sum kom við ídnaðarkollveltingini. Betri amboð at rudda upprunaskógir til landbúnaðarlendi og timbur var ein avleiðing. Og í øllum hesum meldrinum spretti tann konservativa rørslan. Afturhaldið! Fyrst og fremst var konservativa rørslan sjálvandi ein rørsla at varðveita gomlu samfelagsinstitutiðirnar og tað nationala, sum merkir tað viðfødda ella alt tað, sum vit ikki hava valt sjálvi, men eru fødd